

VASS ERIKA

A KÉT KÜKÜLLŐ KÖZÉNEK ETNIKAI SOKSZÍNŰSÉGE AZ 1930-AS ÉVEKBEN EGY GÓGÁNVÁRALJAI CSELÉD ÉLETÉN KERESZTŰL¹

Pozsony Ferenc munkásságának fontos részét képezi az erdélyi szászok körében végzett, illetve az Erdély népeinek együttélésére vonatkozó kutatás (Pozsony 1997, 1998, 2009). A születésnapja alkalmából készült kötetbe ezért választottam tanulmányom témájaként a gógánváraljai Kiss Anna életútjának egy szeletén keresztül a két Küküllő közti terület etnikai sokszínűségének ismertetését.

Az erdélyi magyar szokásrendszerbe beépült szász elemek között szerepel a szilveszter éjjélkor domboldalról legurított tüzes kerék. Kiss Anna is említette, hogy Gógánváralján (Gogan Varolea) hasonló szokás élt, amit a településen korábban Pozsony Ferenc is felgyűjtött (Pozsony 1998: 199–200).

A Szabadtéri Néprajzi Múzeum muzeológusaként 2006-ban dolgoztuk ki Buzás Miklós főépítéssel a leendő Erdély épületegyüttes koncepcióját (Vass–Buzás 2007: 227–266), melynek egyik állomása a Küküllő mente. A vidékre vonatkozó néprajzi szakirodalomként 2006-ban elsődleges forrásként Kós Károly 1947-ben és 1955-ben végzett kutatása állt rendelkezésünkre (Kós 1978: 13–98), ám az azóta eltelt időben örvendetes módon megszorodtak a térségben zajló néprajzi kutatások. Egyrészt a vidék szülőttei: Kinda István, Miklós Zoltán, Peti Lehel, továbbá Szabó Árpád Töhötöm írásai adnak hiteles képet a térségben zajló folyamatokról (Peti–Szabó 2006, Szabó 2013, Peti 2014: 181–207). Másrészt az Erdély épüle-

1 A tanulmány a K105556 számú, *Tradíció és modernizáció Erdély néprajzi képének változásában a 19–21. században. Alap kutatás folytatása a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély épületegyütteséhez* című OTKA kutatás keretében készült.

tegyüttes elkészítéséhez OTKA és NKA támogatásokkal a Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkatársai végeztek sokrétű terepmunkát.

Buzás Miklóssal 2006-ban és 2007-ben jártuk be a vidéket. 2011 novemberében Buzás Miklóssal és Horváth Anett néprajzkutatóval a múzeumi bemutatáshoz megfelelő épületeket kerestünk. 2013 augusztusában az OTKA kutatás keretében szerveztünk építész és néprajz szakos hallgatók bevonásával felmérőtábor, melynek során az építészek 15 portát mértek fel, továbbá sor került etnobotanikai vizsgálatra, népszokások, interest-nikus kapcsolatok, amerikai kivándorlás témájának kutatására is. A Múzeum munkatársai közül Buzás Miklós, Jakab Judit, Tódor Enikő, Szűcs Brigitta (még egyetemi hallgatóként) és jómagam vettünk részt. A Küküllő mente kutatásának legutóbbi állomása 2014 márciusa: ekkor került sor egy balavásári porta lebontására és elemeinek, illetve a berendezéséhez szükséges tárgyaknak a Múzeumba szállítására (a bontást Buzás Miklós irányította, a dokumentálást Tódor Enikő és Vass Erika végezte). Az építészeti felmérések, a leírt hanganyagok és a fényképek a Múzeum adattárába kerültek.

A felmérőtábor előkészítő terepbejárás során, 2013 júliusában Nagy Gábor gógánváraljai református lelkész ajánlotta figyelmembe az 1920-ban Gógánváralján született Kiss Annát. Az akkor 93 éves asszony kiváló egészségi állapotnak örvendett, emlékei gazdag tárházát képezték a vidéken zajlott életnek. Tanulmányomban arra a 10 esztendőre fókuszálok, amit Kiss Anna Szászörvényesen (románul Ormeniș, németül Irmesch), majd Erzsébetvárosban (románul Dumbrăveni, németül Elisabethstadt) töltött, hiszen Kiss Anna lánykori szolgálati ideje alatt szászokkal, örményekkel, románokkal, cigányokkal is kapcsolatba került. A több évtizednyi idő alatt természetesen az emlékek egy része már megfakult, és nem kaphattam minden kérdésemre választ, mégis úgy érzem, hogy az itt közölt adatok is sok tanulsággal járnak a vidék múltjával kapcsolatban.²

A szőlőműveléséről és boráról híres multietnikus térségben évszázadokon keresztül magyarok, szászok, románok, örmények, zsidók és cigányok éltek. Mindegyik közösségnek megvolt a maga vallása, kultúrája, amihez erősen ragaszkodtak, ugyanakkor gazdasági téren szoros szimbiózisban éltek egymással. A tanulmányomban vizsgált munkavállalás szemszögéből az etnikai megközelítés mellett figyelembe kell venni a falu – város közötti életmódbeli különbségeket is, a paraszti és a polgári kultúra találkozását.

Gógánváralja a Kós Károly által Kis-Küküllő vidékének nevezett területen helyezkedik el, de azért hangsúlyoztam a címben a két Küküllő között, mert tanulmányom egyik fontos helyszíne Erzsébetváros, ami a szóban forgó vidék Szászföldhöz közeli peremén, földrajzilag a Nagy-Küküllő mentén fekszik. Gazdasági, kulturális szempontból a tőle északra elhelyezkedő magyar, szász és román lakosságú falvak központját jelentette, amit kifejezett az is, hogy 1876-ban közigazgatásilag Kis-Küküllő vármegyéhez sorolták, sőt rövid ideig megyeszékhelye is volt.

A városi munkavállalás mögött többnyire anyagi okok álltak, hiszen a túlnépesedés következtében földhiány lépett fel, a kevés föld nem nyújtott elegendő megélhetést a sokgyermekes családoknak. Erre válaszként a 19–20. század fordulóján sokan Amerikába vándoroltak,³ de emellett népszerű célpont volt az akkor megindult Zsil-völgyi bányászat és a vajdahunyadi, kaláni nehézipar is (Vass 2012). A néhány évnyi munkavállalás célja a legtöbb esetben a földvásárláshoz, házépítéshez szükséges anyagiak megszerzése volt, de az útnak indulók egy része végül új munkahelyén telepedett le, és szülőhelyére nem vagy csak

2 Kiss Annánál Szabó Á. Töhötöm is értékes adatokat gyűjtött (Szabó Á. 2013).

3 Amerikai jövedelemből épült házakat Gógánváralján is mutattak nekünk. 2007-ben Homoródomáson egy házat, 2013-ban pedig Bonyhán egy 1927-ben épült csúrt is fölmértünk, melyek építésére szintén amerikai pénzből került sor.



nyugdíjas korában tért vissza. A szülőfalujukba visszatérőknek tárgyi környezete is jelezte, hol éltek: többek között bútorokat, étkezésletet, lakástextíliát vittek magukkal haza.

A városban eltöltött évek a falusi lányok egész életére kihatással voltak. Erről számoltak be nekem az elmúlt évek során csíkszentsimoni, csíkszentgyörgyi, gyimesközéploki, homoródalmási, székelyszállási, csernátfalusi, tatrangi adatközlőim is, illetve Oláh Sándor (Oláh 2000: 149–163) és Dankó Boglárka (Dankó 2011: 195–202) tanulmányai is ezt mutatják be. A fő célpontoknak ezekről a területekről Brassó és Bukarest számítottak, ez utóbbi a 20. század elején még mint külföldi célpont volt népszerű a hétfalusi csángók körében. A „magyar világ”, 1940–1944 között pedig az addig elérhetetlennek tűnt Budapest vonzott sok fiatalt.

A városi szolgálatban eltöltött évek hatással voltak a cselédek életének későbbi alakulására is. Itt tanultak meg takarítani, főzni, ruhát tisztítani, de megismerték a polgári illemszabályokat is. Hazatérve mindenki – ki kevésbé, ki jobban – beépítette a városi életmód elemeit az addig megszokott életvitelbe, ami presztízs értékkel is bírt. Egyesek nagyobb családi eseményeken (esküvők, torok) szakácsként váltak népszerűvé, mert a városban megismert polgári ételek emelték az étkezések színvonalát és ezáltal a megrendelő család elismertségét is. Mások a városban megismert ételeket, viselkedést, technikai eszközöket honosították meg családjuk körében.

Tanulmányomban a cseléd és a szolgáltó szavakat egyaránt használom, Kiss Anna megfogalmazása szerint az előbbi városias, az utóbbi falusias kifejezés, de ugyanúgy a házasságkötés előtti évek időszakára vonatkozik, amikor a legények főleg mezőgazdasági, a lányok pedig háztartási munkát vállaltak a tehetősebb szász falvakban vagy a közeli Erzsébetvárosban. Általános gyakorlatnak számított nemcsak Gógánváralján, hanem a környező falvakban is, hogy a fiatalok házasságkötésük előtt városi szolgálattal kerestek pénzt. *Anyian voltunk, hogy a nagyságuk nem fértek a korzón tőlünk.* A pénzkereset mellett a polgári életvitel elemeinek elsajátítása is célja volt a városi munkavállalásnak, ezért nemcsak a legszegényebb réteg lányai mentek el szolgálni. Továbbá a fiatalokban megvolt az a vágy is, hogy megismerjék a nagyvilágot, kikerüljenek a megszokott családi környezetből. Csak a nagyon módos gazdák, akiknek egy vagy két gyermekük volt, nem adták szolgálni a lányaikat, *nem voltak rászorulva.*

Nagy Anna 1920-ban Gógánváralján született, férje vezetéknéve után 1940-ben lett Kiss Anna, de tanulmányomban az egyszerűség kedvéért egységesen ezt használom. A településnek 1920-ban 759 lakosa volt, közülük 616 fő magyarnak, 135 románnak, 7 zsidónak, 1 pedig németnek vallotta magát (Varga E. 2008a: 30). Felekezeti szempontból a magyarok nagyrészt reformátusok, a románok pedig görög katolikusok voltak. Az 1930. évi népszámlálás adata szerint a 801 lakos közül 611 református, 133 görög katolikus, 28 római katolikus, 13 ortodox, 7 unitárius, 6 izraelita, 3 evangélikus volt (Varga E. 2008b: 19). *(1. kép)*

Kiss Anna szülei földművelésből éltek, 3–4 hold földjük volt, abban búzát, kukoricát, árpát, krumplit termesztettek. Édesanyja is volt lánykorában „Erzsébeten” szolgálni, de ennek részleteit nem ismeri. A szülők két tehenet tartottak, azokkal szántottak, hordták a gabonát, lovuk nem volt. Őt juhuk is volt a gyapjú végett, abból készült többek között a férfiak harisnyája. Szőlejük csak annyi volt, ami saját szőlő- és borfogyasztásukat fedezte. Főleg saszlát termeltek, ami sok gondozást igényelt; kékkövel és mésszel permetezték.

Kiss Annának négyen voltak testvérek, de fiútestvére ötévesen meghalt. Kiss Anna középső lányként a két évvel idősebb nővére útját követte: először Örményesre került szolgálni, majd az akkor már Erzsébetvárosban szolgáltó nővére által ő is a közeli városban folytatta a munkát. Kiss Anna szegény családból származott, ezért volt szükség az ő keresetére is. Húgát, Rebekát viszont megkímélték a szülők: *Sajnálták, mert ő volt a kicsi.*

Csak egy évet szolgált Erzsébetvárosban: mielőtt férjhez ment, küldték el a szülei, hogy ott megtanulja a *városi dolgokat*, a takarítást, mosást, főzést.

Kiss Annának 9 évesen, mikor a második osztályt kijárta, kezdődött el Szászörményesen a szolgálata. Hozzá hasonlóan többen is ilyen korban mentek el szolgálni, tanulmányaikat nem folytatták, helyette gyakorlatibb tudásra tettek szert: *Ennyi volt a tanulás, de nem csalt meg senki soha életemben, se számításban, se olvasásban, semmiben.*

A szászok jöttek Gógánváraljára szolgálókat keresni, nem az év egy konkrét napján, hanem amikor épp szükség volt munkásokra. Általában egy évre fogadták meg az embe-
reket. Ha jól megértették egymást, akkor több évig is egy családnál maradt a szolgáló. Kiss Annát is így vitte magával egy gazda: *Jött egy szász ember fel az utcán, keresett cselédet gyermeknek. Édesapám éppen kint volt az úton, azt mondta: „Nekem van egy leánkám.” „Ideadja?” „Igen, odaadom.”* S elvitt abba a pillanatba a szász.

Szászörményes is a vidék szőlőművelő falvai közé tartozott. 1930-ban 796 lakosából 644 szásznak, 107 romának, 11 magyarnak és 34 cigánynak vallotta magát (Varga E. 2008a: 179). A szász nagygazdák saját pincékkel rendelkeztek, és a megtermelt bor nagy részét értékesítették. Kiss Anna visszaemlékezése szerint a szászok saját fogyasztásra szódával itták a bort. Míg a lányok a gyermeknevelésben, ház körüli teendők terén kaptak munkát, addig a szegényebb sorsú legényeket a szászok a munkaigényes szőlőműveléshez alkalmazták.

Szászörményestől csak egy hegy választotta el a falut, többen oda mentek szolgálni Gógánváraljáról, Kiss Anna nővére is ott dolgozott már. Amikor megtudta, hogy húga melyik családhoz került, igyekezett neki másik helyet találni, mert egy idős, ágyban fekvő asszony gondozását kapta feladatként, ami megterhelő volt egy kislány számára. A nehéz körülmények közül nővére révén egy másik szász családhoz került el, ahol egy kislányra kellett vigyáznia. Emellett apróbb feladatokat kapott, mint például azt, hogy reggelente, amikor a bivalycsorda elvonult a ház előtt, ügyeljen arra, hogy a bivalyok ne súrolják le a falat. Ám itt se maradt sokáig, mert egy cigánylánnyal barátkozott össze, akitől rühes lett, és mivel elvakarta a sebhelyeket, azok még nagyobbak lettek. Édesanyja a bonyhai orvoshoz vitte el, aki *rendelt valami olyan bűdös kenőcsöt, s avval édesanyám békent este és odaállított a tűz mellé, hogy szívődjék be az a zsír. Azután megfüröszött. Édesanyám úgy kikúrálta, hogy elmúlt aztán.*

Ezt követően 11 évesen került Erzsébetvárosba. Erzsébetváros a 18-20. században az erdélyi örmények egyik központjának számított, lakosságának összetétele jól tükrözte Erdély etnikai sokszínűségét: 1930-ban nemzetiség szerint 4067 lakosából 1647 volt román, 1445 magyar, 514 német, 32 örmény, 91 zsidó, 302 cigány, 7 szlovák és 29 „egyéb”. Az örmények asszimilációját mutatja, hogy 1850-ben a város 2.224 lakosából még 689-en vallották magukat örménynek (Varga E. 2008c: 10).

Kiss Anna szülőfalujában a román gyerekektől játék közben megtanult románul, egyik szomszédjuk is román volt, illetve az iskolában magyar és román könyvből is tanultak olvasni. Örményesen az őt befogadó családtól megtanult szászul, Erzsébetvárosban pedig németül, és itt fejlesztette tovább román tudását. Kiss Anna emlékezete szerint szász és román lányok nem mentek szolgálni. A magyar lányokat azért szerették megfogadni, mert ügyesek, szorgalmasak voltak, szépen öltözködtek.

Erzsébetvárosban először egy magyarul beszélő örmény családhoz került. Szokatlan ízvilágot ismert itt meg, az örmény ételeket nem tudta megszeretni. Ezek közül a savanyú krumplilevesre és a hurutus angadzsabur levesre emlékezett. Ez utóbbival 2012-ben az örmények egy másik fontos központjában, Gyergyószentmiklóson ismerkedtem meg. Ezt az ételt a székelyek is átvették, napjainkban is népszerű eleme az ottani táplálkozásnak.

A kúp formájú, zöld színű hurutot tejből és petrezselyemzöldből készítik, ez adja a leves savanykás ízét. (Kiss Anna édesanyja csak tárkonyt és ecetet használt a levesek savanyításához.) Az angadzsabur pedig a levesbetétet jelenti: apró, kb. 2x2 cm-es négyzetű téstadarabokba darált, sóval-borssal fűszerezett húst tesznek, és ezt főzik bele a zöldséglevesbe. Kiss Anna nem sokáig maradt ennél a családnál, mert a pincében az almát kellett válogatnia, amit nem szeretett.

A munkahelyváltásokról annyit mondott Kiss Anna, hogy ismerősei révén hírből hallott egy-egy munkalehetőségről, de a konkrét megállapodás édesanyja jelenlétében történt, ő irányította a lányát. Második erzsébetvárosi munkahelyén egy kisgyerekre kellett vigyáznia: *De ott már sokkal jobb vót, más vót az életem is.* Munkaadója mérnök, felesége pedig varrónő volt, a szüleinek saját varrodája volt. Kiss Anna jól érezte magát, nem adódott semmi probléma.

Amikor a lány megnőtt, új helyet keresett, és egy román házaspárhoz került: a férj közjegyző volt, a felesége pedig tanárnő a gazdasági iskolában. Kiss Anna szobalányként dolgozott, 11 szobát kellett rendben tartania: *Nem vótam nagy, de muszáj volt csinálni a dolgom. Felköltött a szakácsné korán, hogy pucoljam a szobákat. Egyik lábamon volt a kefe, a másikon a rongy. Elaludtam ott a földön, amíg vikszoltam a szobát.* A szakácsné magyar, római katolikus asszony volt, a konyhában szentek szobrai sorakoztak, köztük Pádulai Szent Antalé is. Időközben a háziasszony rákos lett, és egy segesvári kórházban hunyt el. Gyermekeként Kiss Annának az itt töltött időszak meghatározó emlékét jelentette, hogy egyedül kellett a halott mellett virrasztania: *Ott virrasztottam a nagyságomat egyes-egyedül. A szakácsnő virrasztotta 12 óráig, én virrasztottam reggelig. Nagy gyertyák égtek, mert románok voltak. Muszáj volt, hogy nehogymelyik ledőljön s meggyúljon. Elvettem az imádságos könyvet és rúltam egy székre, és ott virrasztottam a nagysága mellett reggelig.*

Kiss Anna nem emlékezett a különböző családok ételei között jelentős eltérésre. Ebben az is közrejátszhatott, hogy ennél a román családnál is magyar volt a szakácsné, és városban elsősorban a polgári étrend ételeit készítették.

A „nagysága” halála után egy magyar családhoz került, de gazdája öngyilkos lett: nagy vegyeskereskedése volt, de szemben nyílt egy másik üzlet is, amiért az ő boltja veszteséges lett. (2. kép)

Ötödik, egyben utolsó erzsébetvárosi munkahelye egy német családnál volt, ahová 17 évesen került és 3 évet töltött. 1940-ben onnan ment férjhez. A családnak egyrészt műszaki cikkeket árusító üzlete volt (például varrógép, rádió, szerszámok), másrészt autó- és kerékpárjavító műhelye, de emellett kerékpárokat is kölcsönöztek. „Aztán ott megtanultam mindent németül a világon, ami csak létezett. A családban mindenki úgy beszélt, 3 év alatt meg tudtam tanulni. A nagysága bécsi volt, még románul se tudott, se magyarul, még szászul se.”

Kiss Anna feladatai közé tartozott többek között a takarítás, mosás, mosogatás. Itt tanult meg vasalni, stoppolni is. A mézárósnál a gazdasszonya utasítása alapján készpénzért ő vásárolta meg a friss húst. Emellett amikor autót hoztak mosatni a műhelybe, ő nyitott kaput, majd ő töltött vizet a kézmosáshoz. Az ezért kapott borraivalóbb egy-egy kötélynak való anyagot vásárolt magának. Kiss Anna hálólhelye a konyhában volt. Olyan ágya volt, amit napközben asztalként használtak, éjjelre pedig kihúzva ágy lett belőle.

Míg falun a döngölt padlót csak felsöpörték, legfeljebb földdel hintették be és vízzel felloccsolták, addig a városi olajfestékekkel festett deszkapadlóra nagyobb gondot fordítottak: először száraz kefével, majd száraz ronggyal törölték át, s végül padlófényesítő krémmel kenték át, „vikszolták”. A szőnyeget udvari állványon színükkel befelé fordítva porolták ki, majd megfordították, és kefével és ecetes vízzel mosták le. (Többnyire

falusiak által készített rongyszőnyeg volt használatban, a perzsaszőnyeg ritkább volt.) Falun csak ronggyal pucolták meg az ablakokat, a városban viszont újságpapírral, attól szebbek lettek az ablakok. Falun mosogatáshoz hamulúgot használtak, városban pedig boltban kapható „2 lejes” szódát tettek a vízbe.

Kiss Anna nem emlékezett a fizetése pontos összegére, de arra igen, hogy egy évi szolgálatáért egy új, Kayser márkájú varrógépet kapott a gazdától. A varrógépnek később nagy hasznát vette, a gyermekeinek is azon varrt mindenféle ruhaneműt. Másoknak azonban nem varrt pénzért. A varrógép akkor nagy értéknek számított, a faluban csak a módosabb családok engedhették meg maguknak. Más években pénzt kapott fizetségként, amit más lányokhoz hasonlóan a szüleinek adott, és a szülők használták fel, mikor mire volt szükség.

Munkaadói kisebbik lánya, Herta egykorú volt vele, ő is 1920-ban született, jó barátság alakult ki köztük. Herta jól tudott magyarul is, hiszen az üzletben elárusítóként dolgozott, ahol a magyar vevőket is kiszolgálta. Azokon a vasárnapokon, amikor Kiss Anna szülőfalujába látogatott például táncalkalmak esetén, gyakran kölcsönkapta Herta kerékpárját, és azzal gyorsabban tette meg az utat: *Ott a németeknél megtanultam biciklizni, a kisasszonynak volt egy olyan szép biciklije. Akkor nem volt bicikli a faluban, csudája voltam a népnek, hogy én jövök biciklivel haza... a falu végén leszálltam, megtöröltem szépen a portól, fényes volt, hátul volt olyan necc, hogy ne kapja be a szoknyámat. Jöttem, estére meg vissza is mentem.* Szüret alkalmával a kisasszony is elkísérte Kiss Annát, együtt bicikliztek Gógánváraljára. Kiss Annának sosem lett saját kerékpárja, csak a gyermekeinek, mert elmondása szerint a dombos vidéken nem tudta volna munkavégzéshez használni. Helyette gyalogosan vagy fogadott szekérral jártak piacozni.

A német gazdasszony Kiss Anna szerint nagyon jól főzött, maga készítette el az ételeket, külön szakácsnét nem tartott, legfőljebb Kiss Anna segített neki a főzésben. Kiss Anna két ételt emelt ki az itt fogyasztott ételek közül. Az egyik a mézszárszékből vásárolt marhahúsból, velős csonttal főzött leves, ami a magyar családoknál is kedvelt leves volt. Ilyet szülőfalujában nem fogyasztottak, hiszen nagytestű marha vágására ritkán került sor. Többnyire tyúkból készült náluk a húsleves, illetve disznóvágás után orjából. A másik étel a karós zöldbabból készített „fuszulyka paprikás” vagy „fuszulyka főzelék” volt (német nevére nem emlékezett Kiss Anna). Ehhez olyan mártást, „zaftot” készítette, mint amilyen a csirkepaprikáshoz is készült: apróra vágott, dinsztelt vöröshagymát liszttel, tejjel, fűszerpaprikával, petrezselyemlevéllel sűrített, és abba tette bele az apróra vágott, sós vízben megfőtt zöldbabot. Mellé fasírtot vagy bécsi szeletet fogyasztottak, amiket Kiss Anna már ismert, édesanyja is főzött itthon ünnepi alkalmakkor. A tejfölt holdvilági (románul Hoghilag, németül Halwelagen) szász asszony vitte házhoz szombatoként. Városban inkább olajt használtak a főzéshez, kevesebb zsírt fogyasztottak, mint falun. A német gazdasszony nemcsak a család, hanem az üzletben dolgozó inasok részére is főzött. Nem tett különbséget az ételekben, ugyanaz került az inasok tányérjába, mint az övékébe.

A német családnál nagy baj történt Kiss Annával: az udvaron lévő üstházban főzte a szennyes ruhát, de egy alkalommal az üst kilyukadt, ezért a műhelyben dolgozó inasok szobájában lévő vaskályhán kezdett el mosni. A gazdasszonya azonban előtte „gázolin”-t (tisza benzint) tett a pecsétes abroszok áztató vizébe, amit Kiss Anna nem tudott. Ahogy a víz tetején fönmaradt benzin kicsapódott a kályha tetejére, az felrobbant. A felcsapó láng elégette az egyik kezét és az arcát, és belekapott a hajába is. (3. kép)

Kiss Anna méterárut Erzsébetvárosban vásárolt, majd szülőfalujában varratta meg a ruháit egy varróasszonnyal. Nem érzett különbséget a szolgálati ideje alatt viselt és a falusiak által hordott ruhák között. Egybe varrt ruhát nem viselt, csak külön blúz, szoknya,

kötény összeállítás. A különböző falvakból származó cselédek ugyanazon divat alapján hasonló ruhaneműket hordtak, származásukra, identitásukra vonatkozó jegyekkel nem rendelkezett az öltözék, inkább a város társadalmán belüli helyüket jelezte.

A cselédlányok számára a vasárnap délután jelentette a kimenőt: miután végeztek a mosogatással, estig elmentek sétálni. Kiss Anna szászcsávási, kükküllőszéplaki, bonyhai barátnőivel a szász templom előtti téren találkozott, ahol a cselédlányok csárdást táncoltak, a tánchoz pedig énekeltek. Külön zenész nem vett részt, csak az énekük után táncoltak. A cselédeknek vasárnap délután volt lehetőségük templomba is elmenni. A szülőfalu templomával szemben, ahol mindenkinek megvolt a saját kötött helye, városban oda ültek, ahol helyet kaptak. Legények nem vettek részt a vasárnap délutáni kimenőkön, a velük való találkozásra, udvarlásra a szüreti bál nyújtott lehetőséget. (4. kép)

Az erzsébetvárosi szüreti mulatság felvonulással nem járt, csak egy bált rendeztek a vendéglőben. A holdvilági szászoknál szolgáló magyar legények zenekart fogadtak, és mindegyikük hívott magának egy lányt. Kiss Annát egy bonyhai legény hívta el. A lányok fehér ruhát, piros „lájbi”-t (mellényt), fehér kötényt viseltek, a fehér ruha alján három piros szalag futott körbe. A pártát mindenki magának készítette: paplanhéra rajzolták rá a formát, majd „piros olajos”-nak nevezett anyaggal (más néven olajos kartonnal) bevonták, és fehér krepp papírral cifrázták ki. A bálon alkoholt nem szolgáltak föl. A lányok süteményeket vittek, Kiss Annának a gazdasszonya egy almatortát sütött, azt vitte magával. Gazdái is elmentek megnézni, hogy táncol, ami a köztük kialakult szoros köteléket mutatja. (5. kép)

A szolgálati idő alatt a karácsonyok egy részét a munkaadójánál töltötte, de olyan családok is voltak (köztük a németek), akik hazaengedték: *Na, menj haza Anna, mert ünnepetek van.*

Kiss Anna zsidó családnál nem szolgált, de egyik szolgálati helyén volt zsidó szomszédjuk. Az ott szolgáló lány mesélte neki, hogy a majorságot a sakterhez kellett vinni levágnatni (a sakter végezte az állatok vallásos előírás szerinti vágását). A szigorú előírások miatt ennek a lánynak többlet feladata is volt Kiss Annához képest, sok libát kellett tömnie, és a libák harapásai miatt mindig sebes volt a keze.

1940. április 2-án került sor Kiss Anna esküvőjére. Gógánváraljai legényhez ment feleségül, akivel a falujában töltött pihenőnapjai alatt ismerkedett meg. Habár hiányzott neki a város, az ottani életszínvonalához képest sok mindenben hiányt szenvedett, de számára a szülőfalujába történő visszatérés volt a természetes folyamat. A német munkaadóival való szoros kapcsolatát mutatja, hogy a család részt vett a lakodalomban, sőt ők vittek fényképészt is a lakodalomba. Nászajándékba egy nagyobb üvegtáblából és hat kisebb tálkából álló készletet kapott tőlük. Hazajövele után még használt háztartási eszközöket is kapott (pl. mozsár, szűrőtál, kávédaráló, amit cukor és bors darálására használt), amikre egykori gazdáinak már nem volt szüksége. (6. kép)

Német munkaadói későbbi életéről keveset tudott Kiss Anna. A II. világháború végén barátnőjét elhurcolták a Szovjetunióba kényszermunkára. A család az 1970-es években hagyta el Romániát, szinte mindent eladtak (pl. a Kiss Annát követő cseléd bútorokat vásárolt tőlük), és Németországban telepedtek le. Onnan is küldtek Kiss Annának képeslapot, de a település nevére már nem emlékszik.

Amikor Kiss Anna férjhez ment, édesanyjáék stafírunként Marosvásárhelyen vásároltak egy rend bútort (4 széket, 1 asztalt, 1 sifonért, 1 kanapét és 1 kasztent), továbbá 6 nagypárnát, 2 kispárnát és egy derékaljat adtak középső lányuknak. A bútorok közül már csak a kaszten maradt meg a lakásban, a sifonér, azaz a szekrény pedig a műhelybe került ki a szerszámok tárolására. Marosvásárhely felé gyengébb kapcsolatuk volt, a

környező településeken élők számára a közelebbi Erzsébetváros jelentette a központot. A bútorokat azért vásárolták Marosvásárhelyen, mert az ottani gyári termékek kb. fele annyiba kerültek, mint a közelebbi asztalosok munkái.

Marosvásárhelyre az 1940-es évek második felében férjével „nyereségre”, pénzkereset céljával is gyakran jártak: a szászoktól megvásárolt „maláta pálinkát”, azaz törkölypálinkát vitték eladni. Ő és az ura is 10-10 liternyit vitt gyalogosan, átalvetővel. Sokszor elkapta őket az eső, megáztak. Mai szemmel nézve hosszúnak és sok időnek tűnik ez az út, de az akkori életmód felől közelítve ez volt a természetes: „Keresztül a hegyeken nem volt olyan messze.” Ebből a pénzből vásároltak ablakokat, zágori szászoktól cserepet az épülő házukra.

Erzsébetvárosba szinte minden szombaton jártak piacra. Amikor gyalog mentek „majorsággal”, akkor hajnal 4 órakor keltek fel. Egy átalvetőbe két féloldalú kosarat vitt, egyikbe a tojásokat, másikba csirkét vagy tyúkot tett.

Erzsébetvárosi kapcsolata életének későbbi szakaszában is segítséget nyújtott számára. Az 1950-es években 5. osztályos korától két gyermeke Erzsébetvárosban, egy gyermeke pedig Vámosgálfalván folytatta tanulmányait. Mivel Kiss Annának a mezőgazdaságon kívül egyéb pénzbevételek nem voltak, a kis területen is nyereséget hozó kertészkedésbe kezdtek, és ebből fizették gyermekeik taníttatását, kollégiumi elhelyezését. Fő terménynek a piros (Magyarországon lilának nevezett) hagymát választották, mert „A hagyma olyan növény, hogy az mindenkinek kell. S mindenki használja... Mindenki abból vett legtöbbet.” Gógánvára Oláhszentlászlóról (Lasläu Mare) románok szerzővel hozták eladni a hagymát, innen jött a hagymatermesztés ötlete. Nappal a mezőn dolgoztak, éjjelente készültek a piacra: a padlásra felhordott hagymát tisztították, válogatták. Kiss Anna szorgalmát mutatja, hogy egy éjjel akár 50 hagymakoszorút is felfont 20-20 fej hagymából. A hagyma mellett 5-6 zsák sárgarépát, 3 zsák petrezselymet, egy zsák zellert is vittek eladásra. Amellett, hogy szép volt az áruja, az is sokat számított, hogy sokan ismerték őt a városi szolgálata idejéből, és ezért tőle vásároltak, megbíztak a munkájában. Ennek az időszaknak a kollektivizálás vetett véget: habár nem akartak belépni (épp akkor ültettek saját szőlőt), de muszáj volt.

Kiss Anna későbbi élete során csupán az erzsébetvárosi piacon, illetve a környező falvak szász lakosaival történő gazdasági kapcsolatok során használta a szász és a német nyelvet, Gógánvára nem volt rá szüksége. Csak az utóbbi években beszél azokon az alkalmakon, amikor meglátogatja őt és családját egy zsidvei (románul Jidvei, németül Seiden vagy Seibrich) születésű idős szász asszony, aki férjével a faluban telepedett le.

Saját közösségébe visszatérve passzív tudássá vált az Erzsébetvárosban megszerzett ismereteinek nagy része, egyéniségéből adódóan ehelyett inkább a falusi társadalom értékrendjét követte, de beleszította az életét megkönnyítő technikát: a városról hozott varrógéppel történő varrást, háztartási eszközöket, illetve erzsébetvárosi kapcsolatrendszerének is köszönhető, hogy az 1950-es években elő tudta teremteni a gyermekei taníttatásához szükséges összeget.

A térségben az 1940-es évektől kezdődően olyan társadalmi változások zajlottak le, melyek révén a multietnikus viszonyok napjainkra jelentősen megváltoztak. Az örmények, zsidók és szászok szinte teljesen eltűntek. A szászok egy részét a Ceaușescu-diktatúra idején adta el az állam Németországnak, 1989 után pedig szabadon hagyhatták el szülőföldjüket egy jobb világ reményében. Csak az idősebb generáció tagjai közül élnek még néhányan itt, utolsóként gondozva a temetőket és a templomokat, illetve elköltözött rokonaik házeit. Az egykori szász falvakban nagyrészt cigányok laknak. 2013 nyarán a szász falvakat járva a lepusztultságukban is a szászok gazdag múltjára emlékeztető házakból napjaink divatos balkáni zenéje hallatszott.

Az etnikai folyamatok megváltozásával megszűnt a vidékre egykor jellemző munkamegosztás. Emellett a kollektívizálás, majd az utóbbi két évtized modernizációs folyamatai következtében erősen megváltozott az itt maradottak életmódja. Ezért is tartom lényegesnek Kiss Anna történetét, mert ezen keresztül még bepillantást nyerhettünk egy eltűnt világba.

SZAKIRODALOM

DANKÓ Boglárka

2011 Hétfalusi csángó cselédek Bukarestben. In: Bereczki Ibolya – Cseri Miklós (szerk.): *Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 26.* Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 23 195–202.

KÓS Károly

1978 Építkezés. In: Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 13–98.

OLÁH Sándor

2000 Egy társadalmi gyakorlat eltérő értelmezései. Városon szolgáló homoródalmásiai emlékezései. In: Cseke Péter – Hála József (szerk.): *„A Homoród füzes partján...” Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 149–163.

PETI Lehel

2014 Gazdasági stratégiák és társadalmi viszonyok a Kis-Küküllő vidékén. In: Bereczki Ibolya – Nagyné Batári Zsuzsa – Sári Zsolt (szerk.): *Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 26.* Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 181–207.

PETI Lehel – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.)

2006 *Agrárörökség és specializáció a Kis-Küküllő mentén.* Nis Kiadó, Kolozsvár.

POZSONY Ferenc

1997 *Az erdélyi szászok jeles napi szokásai.* (Krónika könyvek.) Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

1998 *Szól a kakas már. Szász hatás az erdélyi magyar jeles napi szokásokban.* (Krónika könyvek.) Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

2009 *Erdély népei. Szászok, örmények, székely szombatosok, cigányok.* (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 6.) KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

SZABÓ Árpád Töhötöm

2013 *Gazdasági adaptáció és etnicitás. Gazdaság, vidékiség és integráció egy erdélyi térségben.* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

VARGA E. Árpád

2008a *Maros megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai.* Elérhetőség: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/msetn02.pdf>

2008b *Maros megye településeinek felekezeti adatai 1850–2002.* Elérhetőség: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/msfel02.pdf>

2008c *Szeben megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai.* Elérhetőség: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/sbetn02.pdf>

VASS Erika

2012 *A Hunyad megyei református szórványmagyarság.* Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre.

VASS Erika – BUZÁS Miklós

2007 Erdélyi épületegyüttes a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. Telepítési koncepció 2006. november. In: Cseri Miklós – Fűzes Endre (szerk.): Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 20. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 227–266.

MULTIETNICITATE ÎNTR-UN SAT ÎN TÂRNAVA ÎN ANII 1930 PRIN VIAȚA UNEI SERVITOARE DIN GOGAN VAROLEA

În lucrarea de față prezint acei zece ani din viața lui Anna Kiss, născută în 1920 la Gogan Varolea, în care și-a părăsit temporar satul natal pentru a lucra ca servitoare. Și-a părăsit căminul la vârsta de 9 ani, prima dată servind într-un sat locuit de sași (Ormeniș), apoi la Dumbrăveni. În tot acest timp a ajuns în contact cu sași, armeni, români și romi. Prin narațiunea ei se dezvoltă în fața ochilor noștri caracterul multiethnic al regiunii, respectiv apar unele elemente ale culturii moderne, burghezești, pe care le-a utilizat și mai târziu în viață (de ex. mașină de cusut, obiecte menajere, cusut, călcat).

ETHNIC DIVERSITY BETWEEN TÂRNAVA MICĂ AND TÂRNAVA MARE THROUGH THE LIFE OF A MAIDSERVANT FROM GOGAN VAROLEA

Ten years of Anna Kiss's life is presented in my paper, the time when she temporarily left her native village and took a job as a maidservant. Born in Gogan Varolea in 1920 she got away from home at the age of nine and went to a Saxon village first (Ormeniș), and then to Dumbrăveni. During her service she got in touch with Saxons, Armenians, Romanians and Gypsies as well. Based on her own account the ethnic diversity of the region is unfolding before us, plus some elements of civic culture that she made use of later in her life (e.g. sewing machine, house hold appliances, darning, ironing).



KÉPEK



1. Kiss Anna cselédkönyvben szereplő fényképe (Erzsébetváros, 1930-as évek)



2. Kiss Anna barátnőivel (Erzsébetváros, 1937)



3. Kiss Anna (balról a második) barátnőivel (Erzsébetváros, 1938)



4. A szüreti multság résztvevői Erzsébetvárosban, Kiss Anna a bal szélén ül (1930-as évek második fele)



5. Kiss Anna (jobbról) a szüreti bálban barát-nőjével (Erzsébetváros, 1939)



6. Kiss Anna lakodalmi fényképe (Gógánváralja, 1940)